

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.6>**О. І. Кузнецов**кандидат психологічних наук,
докторант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ФАКТОРНА СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

У статті показано, що релігійний світогляд загалом є системним явищем, що включає релігійні ціннісні та світоглядні орієнтації, систему релігійних уявлень, поглядів і переконань, релігійну ціннісну картину світу, систему релігійних уявлень про світ і себе в ньому і ставлень до себе та світу як світопереконання чи системи теїстичних поглядів на світ.

Представлений у дослідженні методичний комплекс спрямований на вивчення структурних компонентів релігійного світогляду особистості.

Отримана факторна структура релігійного світогляду відповідає представленій у дослідженні теоретичній моделі й розкриває її змістові компоненти: по-перше, це віра у вищі сили (переконаність в існуванні Бога), яка є інтегральною ознакою релігійного світогляду, що протистойть природничому матеріалістичному світорозумінню, характеризується східною (традиційною) світоглядною орієнтацією та усвідомленням себе як суб'єкта релігійної віри; по-друге, це релігійні цінності, які найбільш тісно пов'язані з проявами традиційної релігійної віри і становлять окремий компонент релігійного світогляду, виконуючи його спрямовувальну функцію, підпорядковуючи моральність особистості релігійності. До структури релігійного світогляду входять містичні й езотеричні погляди, що описують віру в паранормальні явища, характеризують архаїчні форми уявлень про потойбічний світ, а також інтерес до псевдонауки, віру в пси-здібності, спіритизм та екстраординарні форми життя на противагу віри в магію й чаклунство. Переконаність в існуванні вищих сил, людської душі, космічної енергії тощо передбачає віру в Бога, сумніви в матеріальному трактуванні буття. Поряд із власне релігійними проявами в структурі світогляду особистості визначається окремий моральний компонент, що пов'язує моральні цінності, альтруїзм, спрямованість на добро як провідну чесноту та релігійні орієнтації як спосіб морального способу життя. Окремим компонентом релігійного світогляду є ідеалістичні філософські погляди.

Ключові слова: релігійний світогляд, моральна спрямованість, містичні й езотеричні вірування, ідеалістичні переконання, духовні цінності.

Постановка проблеми. Поставлена в дослідженні наукова проблема релігійного світогляду та його структури полягає в тому, що в сучасних психологічних дослідженнях відмічається брак чіткого тлумачення цього феномена. Сучасний стан вивчення проблеми світогляду загалом визначається дослідженнями Г.О. Балла, Т.О. Басанової, Л.Д. Кривеги, Д.О. Леонтьєва, А.Н. Моспан, І.Г. Тітова, В.Є. Хмелька, Ю.М. Швалба, Л.В. Ярмол. Утім проблематика релігійного світогляду практично не порушувалася.

Мета статті – визначити факторну структуру релігійного світогляду особистості.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях [3; 7] показано, що світогляд загалом виступає як системне явище, яке включає ціннісні та світоглядні орієнтації, систему уявлень, поглядів і переконань, тобто як ціннісна картина світу. Крім того, виявлено, що світогляд також розглядається як система уявлень про світ в себе в ньому і ставлень до себе та світу як світопереконання чи системи поглядів на світ.

Якщо розглядати світогляд як систему ціннісних орієнтацій, що становлять ціннісну картину

світу, релігійний світогляд має бути представленим певною системою релігійно-духовних цінностей та ідеалів, що є сукупністю вищих духовних цінностей, якими особистість керується в житті і які спрямовані на задоволення духовно-релігійних потреб, а також досягнення відповідності високим моральним взірцям та ідеалам. Релігійні ціннісні орієнтації становлять спрямованість особистості на втілення принципів та ідеалів гуманізму (толерантності, терплячості, витривалості, самопожертви), є передумовою альтруїзму (добросердя, великодушності, вміння прощати), втілюються в орієнтаціях на душевну близькість зі Значущим Іншим (щирість, правдивість, душевність, відкритість), забезпечують досягнення високої моральності як відповідності поведінки цінностям увічливості, поваги, совісності, обов'язку, принциповості, відповідальності, чесності, порядності, скромності, вдячності й відданості [2].

Визнаючи світогляд як систему ставлень і світоглядних орієнтацій, доцільно виділити компонент релігійних світоглядних орієнтацій як спрямованості особистості на теїстичний спосіб пізнання світу, що зумовлює її релігійну активність і моральну

поведінку. У нашому розумінні релігійні світоглядні орієнтації представлені передусім моральною спрямованістю особистості як орієнтацією на милосердя й доброту, тобто на добро на протизло. У структурі релігійного світогляду релігійні світоглядні орієнтації проявляються через уникнення гріховних дій, дотримання релігійних доктрин як взірців моральної поведінки [7].

Розуміючи світогляд як систему уявлень про світ і себе в ньому і ставлень до себе та світу, у структурі релігійного світогляду доцільно визначити компонент релігійної картини світу як цілісної системи уявлень про світ і загальні принципи світобудови, що походять із теїстичного тлумачення дійсності. Релігійна картина світу узагальнює релігійний досвід людей і фокусує увагу на співвідношенні буденної емпірії та потойбічного, земного й небесного, людського й божественного. Центральним пунктом релігійної картини світу є образ Бога (богів) як вищої істинної реальності. Релігійна картина світу виражає ієрархічну впорядкованість створеного Богом світу й місця людини в ньому залежно від її ставлення до Бога [7].

І, нарешті, у тлумаченні світогляду як системи поглядів і принципів пізнання ми розуміємо релігійний світогляд як систему ідеалістичних поглядів і переконань особистості, заперечення матеріалістичного світорозуміння та світопояснення, схильність до містичних вірувань [7].

Проведений теоретичний аналіз проблеми визначення структурних компонентів релігійного світогляду дав нам змогу створити такий методичний комплекс.

Психодіагностичний тест «Добро і Зло» (автор – Л.М. Попов) [5], спрямований на виявлення ролі моральної спрямованості особистості, містить 44 твердження, виявляє міру розвитку орієнтацій особистості на добро і зло.

Методика «Психологічний аналіз рівня індивідуальної релігійності» (автори – І.Ф. Мягков, Ю.В. Щербатих, М.С. Кравцова) [4]. Опитувальник рівня релігійності містить 40 питань, представлених 8 субшкалами: 1) гносеологічні корені релігійності й схильність до ідеалістичної філософії; 2) ставлення до магії; 3) тенденція шукати в релігії підтримку та розраду; 4) зовнішні ознаки релігійності; 5) інтерес до так званої «псевдонауки» – загадкових і таємничих явищ, у сприйнятті яких віра відіграє значно більшу роль, ніж знання; 6) тенденція вірити в Творця й визнавати існування вищої сили, що створила світ; 7) наявність релігійної самосвідомості, тобто внутрішньої потреби в релігійному віруванні; 8) ставлення до релігії як до зразку моральних норм поведінки.

Авторська методика діагностики духовних цінностей особистості [2; 8], спрямована на виявлення міри прихильності особистості до цін-

ностей духовного спрямування, а саме: 1) широкого кола моральних ціннісних орієнтацій (увічливості, поваги, совісності, обов'язку, принциповості, відповідальності, чесності, порядності, скромності, вдячності й відданості), 2) гуманістичних ціннісних орієнтацій (толерантності, терплячості, витривалості, самопожертви), 3) альтруїстичних ціннісних орієнтацій (доброту, великодушності, вміння прощати), 4) цінностей душевного спілкування (щирості, правдивості, душевності, відкритості) і 5) релігійних ціннісних орієнтацій.

Шкала віри в паранормальне (автори – Дж. Тобасік, в адаптації Д.С. Григор'єва) [1]. Методика представлена 26 твердженнями, які становлять сім шкал: 1) традиційна релігійна віра; 2) віра в пси-здібності; 3) віра в чаклунство; 4) забобони; 5) віра в спиритизм; 6) віра в екстраординарні форми життя; 7) віра в передбачення.

Особистісний опитувальник «Методика виміру релігійної активності» (автор – Д.О. Смірнов) [6]. Автор розуміє релігійну активність як «складне, багатокомпонентне психологічне утворення; міру реалізації суб'єктом у навколишній дійсності трансцендентних – теїстичних інтенцій, спрямованих на здійснення зв'язку суб'єкта з Теосом і виражених вірою в надприродне, а також у специфічних нумінозних переживаннях, культових діях, вчинках і поведінці загалом. Оскільки змістовно-семантичне поле понять релігійної активності й релігійного світогляду перетинається лише за одним параметром – власне релігійним світоглядом, представленим у методиці «шкалою релігійного/природничо-наукового світогляду», інші шкали методики («шкала релігійних переживань», «шкала внутрішньої/зовнішньої релігійної мотивації» та «шкала релігійних дій») у характеристиці структури релігійного світогляду особистості не розглядалися.

Вибірку досліджуваних становлять 366 осіб, віком від 17 до 63 років, рівномірно представлені за критерієм статі.

Далі наведено результати факторного аналізу показників релігійного світогляду.

Перший фактор (факторна вага становить 4,31, 16,6% поясненої дисперсії) містить показники віри в Абсолют, тобто у вищі сили (0,899), природничий світогляд (-0,846), релігійний світогляд (0,831), гуманістичні цінності (-0,772), релігійну самосвідомість (0,529), орієнтацію на зло (-0,490), цінності душевного спілкування (0,487), західну світоглядну орієнтацію (-0,462). Фактор названий «*віра у вищі сили*», оскільки складений інтегральними ознаками релігійного світогляду, що протистоїть природничому матеріалістичному світорозумінню, характеризується східною (традиційною) світоглядною орієнтацією та усвідомленням себе як суб'єкта релігійної віри. Віра у вищі (Бога, космічну чи божественну енергію тощо) є ключовою характеристикою релігійного світогляду особистості.

Другий фактор (факторна вага – 4,22, 16,2% поясненої дисперсії) містить показники релігійних цінностей (0,917), зовнішніх ознак релігійності (0,914), традиційної релігійної віри (0,898), цінностей душевного спілкування (0,487), релігійної самосвідомості (0,584), західної світоглядної орієнтації (-0,501) та орієнтації на зло (-0,482). Фактор названий «*релігійні цінності*». Релігійні цінності, найбільш тісно пов'язані з проявами традиційної релігійної віри в досліджуваних, становлять окремий компонент релігійного світогляду, виконуючи його спрямовувальну функцію, підпорядковуючи моральність особистості релігійності.

Третій фактор (3,91 – факторна вага, 15% поясненої дисперсії) представлений показниками віри в магію та передбачення (0,882), забобонності (0,864) та вірою в чаклунство (0,859). Фактор названий «*містичні вірування*», оскільки він повністю представлений віруваннями в паранормальні явища, орієнтацією на містицизм у світогляді особистості. Параметри, що увійшли до зазначеного фактору, на відміну від інших, які описують віру в паранормальні явища, характеризують архаїчні форми уявлень про потойбічний світ, яким відповідає містичний компонент релігійного світогляду.

Четвертий фактор (факторна вага становить 3,78, 14,5% поясненої дисперсії) характеризується поєднанням моральної орієнтації на добро, альтруїстичних і моральних цінностей, уявлень про релігію як взірць моральних норм. Фактор названий «*моральна спрямованість*». Отже, поряд із власне релігійними проявами в структурі світогляду особистості визначається окремий моральний компонент, що пов'язує моральні цінності, альтруїзм, спрямованість на добро як провідну чесноту й релігійні орієнтації як спосіб морального образу життя.

П'ятий фактор (факторна вага становить 3,69, 14,2% поясненої дисперсії) представлений інтересом до псевдонауки (0,917), вірою в пси-здібності (0,890), спиритизм (0,873) та екстраординарні форми життя (0,855). Фактор названий «*езотеричні погляди й переконання*», оскільки до його структури також, як у «містичний» фактор, входять показники віри в паранормальні явища, втім, на відміну від вищезгаданого фактору, такі параметри, як інтерес до псевдонауки, віра в пси-здібності, спиритизм та екстраординарні форми життя, на противагу вірі в магію та чаклунство, більшою мірою відповідають езотеричній, а не містичній орієнтації релігійного світогляду.

Шостий фактор (2,23 – факторна вага, 8,6% дисперсії) представлений схильністю до ідеалістичної філософії (0,771), пошуком підтримки й розради в релігії (0,759), східною світоглядною орієнтацією (0,661). Фактор названий «*ідеалістичні філософські погляди*». Психологічний зміст зазначеного фактору розкриває переконаність

в існуванні вищих сил, людської душі, космічної енергії тощо, передбачає віру в Бога, сумніви в матеріальному трактуванні буття.

Висновки. Аналіз отриманих результатів проведеного дослідження дає змогу сформулювати таке.

Визначення релігійного світогляду має ґрунтуватися на основних тлумаченнях світогляду в психології. По-перше, світогляд розуміється як система ціннісних орієнтацій, що становлять ціннісну картину світу, тому релігійний світогляд є системою духовних цінностей, які являють собою релігійну картину світу. По-друге, світогляд є системою ставлень і світоглядних орієнтацій, тому релігійні світоглядні орієнтації є компонентом спрямованості особистості на теїстичний спосіб пізнання світу, що зумовлює її релігійну активність і моральну поведінку. По-третє, розуміючи світогляд як систему уявлень про світ і себе в ньому і ставлень до себе та світу, у структурі релігійного світогляду доцільно визначити компонент релігійної картини світу як цілісної системи уявлень про світ і загальні принципи світобудови, що походять із теїстичного тлумачення дійсності. По-четверте, тлумачення світогляду як системи поглядів і принципів пізнання передбачає розуміння релігійного світогляду як системи ідеалістичних поглядів і переконань особистості, заперечення матеріалістичного світорозуміння та світопояснення, схильність до містичних вірувань.

Отримана факторна структура релігійного світогляду відповідає представленій у дослідженні теоретичній моделі й розкриває її змістові компоненти – віру у вищі сили (переконаність в існуванні Бога), релігійні цінності, містичні й езотеричні погляди, вірування та переконання, моральну спрямованість та ідеалістичні філософські погляди.

Література:

1. Григорьев Д.С. Адаптация и валидизация шкалы веры в паранормальное. *Социальная психология и общество*. 2015. Т. 6. № 2. С. 132–145.
2. Кузнецов О.І. Психодіагностика термінальних і інструментальних духовних цінностей. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків : ХНПУ, 2018. Вип. 58. С. 92–104.
3. Кузнецов О.І. Світогляд особистості як психологічна проблема *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 1. Т. 1. 2019. С. 41–48.
4. Мягков И.Ф., Щербатых Ю.В., Кравцова М.С. Тест «Психологический анализ уровня индивидуальной религиозности». *Психологический журнал*. 1996. Т. 10. № 6. С. 120–122.
5. Попов Л.М., Голубева О.Ю., Устин П.Н. Добро и зло в этической психологии личности. Москва : Когито-Центр, 2008. 320 с.

6. Смирнов Д.О. Описание процедуры стандартизации психометрической методики «Опросник религиозной активности». *Научный психологический журнал*. 1999. № 1–2. С. 159–172.
7. Фоменко К.І., Кузнецов О.І. Психологічна структура релігійного світогляду особистості. *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості* : монографія / за ред. : С.Д. Максименка, С.Б. Кузікової, В.Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. С. 99–120.
8. Kuznetsov O.I. Psychological assessment of spiritual values of personality. *Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків : ХНПУ, 2018. Вип. 59. С. 165–173.

Kuznetsov O. I. Factor structure of the religious worldview of the personality

The article shows that religious worldview generally acts as a systemic phenomenon, including religious values and attitudes, a system of religious beliefs, a religious value picture of the world, a system of religious beliefs about the world and itself in it, and attitudes to oneself and to the world, and also as beliefs or systems of theistic worldviews.

The methodical complex presented in the study is aimed at studying the structural components of the religious worldview of the individual.

The obtained factor structure of the religious worldview corresponds to the theoretical model presented in our study and reveals its substantive components: first, it is the belief in a higher power (belief in the existence of God), which is an integral feature of the religious worldview, which opposes the naturalistic materialistic worldview (traditional) outlook and awareness of oneself as a subject of religious faith. Secondly, it is the religious values most closely associated with the manifestations of the traditional religious faith and which form a separate component of the religious outlook, performing its guiding function, subordinating the morality of the individual to religion. The structure of religious outlook includes mystical and esoteric views, describing belief in paranormal phenomena, characterizing archaic forms of ideas about the otherworldly, as well as interest in pseudoscience, belief in psyche ability, spiritualism and extraordinary forms of life as opposed to magical counterbalance, belief in the existence of higher powers, the human soul, cosmic energy, etc., implies belief in God, doubt in the material interpretation of being. Along with the religious manifestations in the structure of the outlook of the individual, a separate moral component is defined, which connects moral values, altruism, the focus on goodness as a leading virtue and religious orientations as a way of moral way of life. A separate component of the religious outlook are idealistic philosophical views.

Key words: *religious worldview, moral orientation, mystical and esoteric beliefs, idealistic beliefs, spiritual values.*